

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Обґрунтовано доцільність використання компетентнісного підходу у професійному навчанні економістів. Розглянуто підходи до тлумачень понять «компетентність» і «компетенція», до характеристики рівнів їх сформованості та критеріїв визначення в психолого-педагогічній літературі. Зроблено теоретичне обґрунтування поняття «формування професійної компетентності». Уточнено компонентний склад професійної компетентності фахівців у галузі економіки. Визначено рівні та показники сформованості професійної компетентності економістів.

Ключові слова: компетентність, компетенція, формування професійної компетентності, ключові компетенції, рівень розвитку професійної компетентності.

Обосновано целесообразность использования компетентностного подхода в профессиональном обучении экономистов. Рассмотрены подходы к толкованиям понятий «компетентность» и «компетенция», к характеристике уровней их сформированности и критериев определения в психолого-педагогической литературе. Сделано теоретическое обоснование понятия «формирование профессиональной компетентности». Уточнено компонентный состав профессиональной компетентности специалистов в области экономики. Определены уровни и показатели сформированности профессиональной компетентности экономистов.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, формирование профессиональной компетентности, ключевые компетенции, уровень развития профессиональной компетентности.

It is proved expediency of use competitive of the approach in vocational training economists. Approaches to interpretation of concepts «competentity» and «competence», to the characteristic of levels of their formation and criteria of definition in the psychological-pedagogical literature are considered. The theoretical substantiation of concept «formation of professional competentity» is made. It is specified componental structure of professional competence of experts in the field of economy. Levels and parameters of formation of professional competence of economists are determined.

Key words: competence, forming professional competence, key competences, level of development of professional competence.

Входження України до світового освітнього та економічного співтовариства, глобалізація світової економіки викликає необхідність змін у характері професійної економічної освіти – у її спрямованості, цілях, змісті – усе більш явно орієнтуючи її на «вільний розвиток людини», на творчу ініціативу, самостійність, конкурентоздатність, мобільність майбутніх фахівців. Фор-

мування інформаційного суспільства, становлення ринкових відносин обумовлюють більш жорсткі вимоги до якості та рівня економічної діяльності підприємств і організацій та професійної підготовки фахівців економічного профілю [1]. Постає питання про отримання суспільством більш повного, особистісно та соціально інтегрованого результату освітнього процесу у вигляді

конкурентоспроможного на ринку праці випускника, який має високий рівень професійної компетентності.

Знання нині виступають лише потенціалом, яким має володіти фахівець, головним є результативність діяльності спеціаліста в конкретних умовах, тому одним із напрямів модернізації освіти є запровадження та реалізація компетентнісного підходу в навчанні. Компетентнісний підхід орієнтується на кінцевий результат освітнього процесу та спрямовується на формування у випускника готовності ефективно зорганізувати внутрішні (знання, уміння, цінності, психологічні особливості й т. п.) і зовнішні (інформаційні, людські, матеріальні й т. п.) ресурси для досягнення поставленої мети. Введення компетентнісного підходу в професійну освіту економістів супроводжується зміною освітньої парадигми (технічних засобів, сукупності переконань, цінностей, тощо) та передбачає певну термінологічну уніфікацію відповідно до європейських стандартів компетентності [2, с. 9; 3].

Питання професійних компетентностей були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Розвиток досліджень про професійну компетентність має кілька напрямків: від аналізу психологічних основ професійної діяльності викладачів (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін); до розробки основ формування педагогічної спрямованості викладача й розвитку професійно важливих якостей особистості в цілому (А.А. Орлов, Н.В. Кузьміна, І.Я. Лернер, М.Н. Скоткін та ін.); і далі до визначення сутності джерел педагогічної творчості (В.І. Андрєєв, Ю.Н. Кулюткін, М.М. Поташник). Окремі аспекти компетентнісного підходу в професійній освіті досліджують також українські вчені: І. Бех, Д. Гришин, О. Дубасенюк, В. Лозова, Н. Нічкало, О. Подмазін, О. Пруцакова, В. Сериков, Н.В. Баловсяк та ін.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив виявити, що дослідження з формування професійної компетентності різноманітні, охоплюють багато аспектів цієї проблеми. Однак на сучасному етапі процесу модернізації професійної освіти теоретичне обґрунтування основних понять компетентнісного підходу поки ще далеке від свого завершення. Зокрема, серед учених немає однозначного погляду на зміст понять «компетентність», «компетенція» та чіткого уявлення про їх співвідношення, що обумовлює неоднозначність визначення структури професійної компетентності майбутніх економістів. Потребує подальшої теоретичної розробки визначення рівнів розвитку професійної компетентності та критеріїв їх визначення.

Це обумовило мету та основні напрямки дослідження, наукова новизна якого полягає тому, що в результаті зробленого аналізу запропоновано новий підхід до наукового обґрунтування основних понять компетентнісного підходу, їх спів-

відношення та структури. Для досягнення поставленої мети було обрано об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх економістів в університеті; предмет дослідження – формування професійної компетентності майбутніх економістів; завдання: дати наукове визначення понять «компетентність», «компетенція», «професійна компетентність»; запропонувати компонентний склад професійної компетентності майбутніх економістів; визначити рівні і показники сформованості професійної компетентності економістів.

Становлення компетентнісного підходу в освіті пройшло декілька етапів у своєму розвитку. На першому етапі (1960-1970 рр.) було введено поняття «комунікативної компетентності» (Д. Хаймс), досліджено різні види мовної компетентності та створено передумови для розмежування понять «компетентність» та «компетенція». На другому етапі (1970-1990 рр.) категорія «компетентність» впроваджується в теорію та практику вивчення мов, вводиться поняття «соціальної компетенції».

Починаючи з третього етапу (1990 р.), поняття «компетентність» стає предметом спеціального всестороннього наукового дослідження. В документах ЮНЕСКО окреслюється коло ключових компетенцій, які повинні стати обов'язковим результатом освіти. У педагогіці ця категорія розглядається як похідний компонент «загальнокультурної компетентності» (Н. Розов, С.В. Бондарєвська); «рівень освіченості фахівця» (Б.С. Гершунський, А.Д. Щекатунова); системне явище, що включає знання, уміння, навички, професійно значущі якості особи фахівця, що забезпечують виконання ним власних професійних обов'язків (Т.Г. Браже, Н.І. Запрудський).

Відповідно до педагогічної енциклопедії, поняття «компетентність» містить у собі, крім суто професійних знань, умінь і навичок, такі якості, як ініціатива, співробітництво, здатність працювати в групі, комунікативні здатності, уміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати й використовувати інформацію [4, с. 237]. Компетентність визначає якість і рівень професійної готовності до діяльності, що виражається в характері праці, здатності в умовах різних труднощів знаходити раціональне рішення виниклої проблеми. Ріст компетентності сполучений із самоаналізом і самооцінкою особистості, які є внутрішнім стимулом професійного самовизначення [5, с. 26].

В наукових дослідженнях європейської системи освіти компетентність трактується дослідниками як спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок [6; 7]. Шведські й американські вчені (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед) розробляють концепцію «інтегрованого розвитку компетентності», згідно з якою компетентність є знання і уміння з різних сфер життєдіяльності людини,

які необхідні для формування умінь і навичок здійснення діяльності творчого рівня.

Безрукова В.С. вважає, що компетентність – це володіння знаннями та умінями, що дозволяють висловлювати професійно грамотні судження, думки, оцінки. З точки зору Дьоміна В.А., компетентність містить у собі рівень умінь особистості, що відбиває ступінь відповідності визначеної компетенції і дозволяє діяти конструктивно в соціальних умовах, що змінюються. Зимня І.А. розглядає компетентність як інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної діяльності людини, що засновується на знаннях.

Маслов В.І. під компетентністю розуміє готовність на професійному рівні виконувати свої посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних теоретичних надбань і кращого досвіду, наближення до світових вимог і стандартів. Згідно з Афанасьєвим В.Г., компетентність – це сукупність функцій прав і обов'язків спеціаліста. І. Лебєдев, вивчаючи поняття компетентності, акцентував увагу при його означенні на здатності діяти в ситуації невизначеності, здатності працювати в команді та навчатися. Деякі дослідники відмічали, що суттєвим моментом компетентності є здатність приймати відповідні рішення в процесі вирішення конкретних проблем і виробничих завдань.

Такі основні напрями визначення поняття «компетентність». Як бачимо, у сучасній педагогіці склалася досить неоднозначна ситуація щодо питання змісту поняття «компетентність», що свідчить про недостатню розробленість цього поняття у сучасній освітній системі.

Наряду з поняттям «компетентність» у наукових дослідженнях зустрічається поняття «професійна компетентність», яка трактується як [8]: психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, володіння людиною здатністю і умінями виконувати певні трудові функції (А.К. Макарова); ціннісні орієнтації спеціаліста, мотиви його діяльності, загальна культура, стиль взаємодії з оточуючими, усвідомлення світу навколо себе і себе у світі, здатність до самовдосконалення та саморозвитку (Т.Г. Браже); інтегральна характеристика ділових й особистісних якостей фахівця, що відбивають рівень знань, умінь, досвід, достатній для здійснення мети даного роду діяльності, а також його моральну позицію (С.Я. Батьшев) [9]; система умінь і навичок, професійно значимих якостей особистості, що забезпечують можливість виконання професійних обов'язків певного рівня (Г.М. Курдюмов).

Професійна компетентність майбутнього спеціаліста формується на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та життєвого досвіду, що зумовлює готовність фахівця до виконання професійних обов'язків та забезпечує високий рівень його самоорганізації. Зміст цього поняття обумовлюється багатьма фак-

торами, зокрема, рівнем розвитку техніки, науки, економіки, освіти; процесами, які відбуваються в суспільстві; суспільним замовленням.

Підсумовуючи основні підходи до розуміння понять «компетентність» та «професійна компетентність», можна стверджувати, що професійна компетентність – це професійно-статусні можливості щодо здійснення людиною державних, соціальних й особистісних повноважень у професійній діяльності. Компетентність характеризує інтегрованість людини в професійну діяльність, наявність соціальної та психологічної зрілості, професійне спрямування світогляду особистості та наявність відповідних ціннісних орієнтацій.

Інакше кажучи, *професійна компетентність* трактується як інтегральна характеристика особистості, що визначає здатність фахівця вирішувати професійні проблеми й типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності, з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та нахилів.

Перейдемо до теоретичного аналізу поняття «компетенція», яке також має різні тлумачення. На сторінках науково-педагогічних видань ведеться дискусія про співвідношення понять «компетенція» й «компетентність». Одні їх повністю ототожнюють. Інші вважають, що вони суттєво різняться та розуміють під компетентністю готовність та здатність людини діяти в будь-якій сфері, що передбачає володіння людиною комплексом відповідних компетенцій, які включають її особистісне ставлення до предмета діяльності. Дане питання потребує подальшої теоретичної розробки.

В наукових дослідженнях поняття «компетенція» визначається як [8]: єдність знань, навичок та відносин у процесі професійної діяльності, обумовлених вимогами посади, конкретної ситуації, цілями організації (Ю.І. Алюшина і Н.А. Дмитрієвська); діяльнісна складова отриманої освіти, що допомагає проявитися знанням, умінням і навичкам у незнайомій ситуації, тобто є більш високим рівнем узагальнення останніх (С.Е. Шишов і І.Н. Агапов); сукупність професійно-значущих якостей та проявлення творчості в процесі професійної діяльності (В.Л. Шаповалов і В.І. Горова).

Щодо узгодження компетентнісного підходу з загальноприйнятою педагогічною термінологією – «знання – уміння – навички» та пов'язані з ними категорії і поняття, важливо не протиставляти компетентність та компетенції знанням або умінням, оскільки перші поняття більш широкі. Поняття компетенції закономірно впливає зі співвідношення знань, умінь і навичок у певній галузі професійної діяльності (Б. Оскарссон, С. Шо, В. Хутмакер, Г. Халаж, Дж. Равен) [10]. В цілому компетентність виражає значення традиційної тріади «знання – уміння – навички», інтегруючи їх у єдиний комплекс.

У окремих дослідженнях складові професійної компетентності називають: «компоненти», «компетенції», «ключові (базові) компетенції», «основні компетенції». Зроблений аналіз дозволяє стверджувати, що на сьогодні у педагогічній науці немає чіткого уявлення про співвідношення і структуру понять «компетентність» та «компетенція». Ми не будемо їх ототожнювати та вважатимемо, що між ними існує наступний зв'язок (А.В. Хуторський) [11]:

- *компетенція* – сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються стосовно певного кола предметів і процесів і необхідних, щоб якісно й продуктивно діяти стосовно них;
- *компетентність* – володіння людиною комплексом відповідних компетенцій, що включає її особистісне відношення до них та предмета діяльності;

Базуючись на такому підході, компетенції, що входять до складу професійної компетентності, доцільно розбити на декілька суттєво важливих для певної професії видів, кожен з яких буде містити ключові компетенції одного типу. Зокрема, інформаційна компетентність є видом професійної компетентності, що містить сукупність ключових інформаційних компетенцій. Те саме можна сказати і про інші види професійної компетентності: комунікативну, соціальну тощо. Опираючись на це, визначимо структуру професійної компетентності економістів.

Як бачимо, професійна компетентність сучасного спеціаліста є складним багатокомпонентним поняттям, яке в сучасній науковій літературі характеризується з точки зору кількох наукових підходів: соціокультурного, діяльнісного, комунікативного, професійного, контекстно-інформаційного та психологічного. Кожен із названих підходів не вичерпує наукового аналізу проблеми професійної компетентності повністю; всі ці підходи знаходяться у взаємозв'язку один з одним і взаємодоповнюють один одного.

Для уточнення співвідношення понять «компетенція» та «компетентність» було зроблено аналіз наукових досліджень компонентного складу професійної компетентності. У педагогічній літературі існує багато різних авторських позицій із приводу структури професійної компетентності економіста. Але, перш за все, процес підготовки сучасного фахівця має визначатися стратегічними напрямками розвитку світової освіти. Після підписання Болонської декларації з'явилися нові інструменти й ініціативи, що сприяють реалізації цілей формування загального європейського простору вищої освіти. Функціонують ефективні програми та проекти для вироблення загального розуміння змісту кваліфікацій у термінах компетенцій та формування переліку ключових освітніх компетенцій.

Важливим завданням професійної освіти економістів є визначення комплексу ключових компетенцій, суттєвих для формування професійної компетентності майбутніх економістів. У результаті дослідження проблеми компетентності на рівні Болонської декларації були відібрані 30 загальних компетенцій, за робочою класифікацією розділені на три категорії: інструментальні, міжособистісні й системні, кожна з яких передбачає володіння спеціалістом певним рівнем інформаційних технологій [12].

У доповіді заступника директора Департаменту освіти, культури і спорту Ради Європи М. Стобарта окреслено 5 ключових компетенцій: 1) політичні й соціальні компетенції; 2) *компетенції, що стосуються життя в суспільстві*; 3) компетенції, що стосуються володіння усним і письмовим спілкуванням; 4) *компетенції, пов'язані з виникненням інформаційного суспільства*; 5) *здатність навчатися протягом життя* як основа безперервної підготовки у професійному плані.

Особливу увагу приділяють визначенню видів компетенцій у структурі професійної компетентності російські вчені (Н.В. Кузьміна, Л.А. Петровська, А.К. Маркова Л.Н. Мітіна, В.В. Шапкін, Н.С. Розов). В.В. Шапкін вважає, що основними компонентами кваліфікованого робітника є компетенції: спеціальна, соціальна, індивідуальна. Е.М. Іванова розрізняє наступні види професійної компетентності: спеціальна або діяльнісна, соціальна, особистісна індивідуальна. У дослідженнях Н.С. Розова загальнокультурна компетентність представлена як сукупність трьох аспектів: змістовного, проблемно-практичного, комунікативного. К. О. Кірей пропонує представляти структуру професійної компетентності як сукупність наступних ключових компетенцій: предметно-практична, інформаційна, управлінська, навчально-пізнавальна, нормативно-правова, комунікативна, креативна [13].

Для дослідження проблеми формування професійної компетентності особливо важливим вважаємо змістову структуру професійної компетентності майбутніх економістів із використанням зробленого загальнонаукового аналізу поняття професійної компетентності. Професійна компетентність фахівця складається з декількох основних видів, що визначаються комплексом ключових компетенцій, кількість та характер яких визначається завданнями, які має вирішувати фахівець у своїй професійній діяльності та які дозволяють бути успішними на конкретній посаді.

Документами, які містять перелік видів економічної діяльності та вимоги до цілей, змісту та компетентності майбутніх економістів у процесі їх професійної підготовки, є «Державний класифікатор видів економічної діяльності ДК 009-96», затверджений наказом Держстандарту України від 22.10.96 № 441 та освітньо-кваліфікаційна характеристика [14]. Опираючись на ці докумен-

ти та на алгоритм опису професій, запропонований Є.О. Клімовим, було з'ясовано зміст професійної діяльності фахівця-економіста з урахуванням предмета, цілей, засобів, умов та особливостей професійної діяльності фахівців економічного профілю [15].

Це дозволило, враховуючи запропоновані І.А. Зимньою [2] способи визначення ключових компетенцій та підсумовуючи здійснений аналіз уявлень про структуру та компонентний склад професійної компетентності фахівця в галузі економіки та його освітньо-кваліфікаційної характеристики, виділити наступні види професійної компетентності майбутнього економіста (ключові компетенції):

- *Особистісно-індивідуальна компетентність* – сукупність компетенцій, що відображають професійно-спрямовані переконання, цінності, потреби, вольові риси особистості, мотиви професійної діяльності, уміння досягати поставленої мети при виконанні професійних завдань.
- *Предметно-практична компетентність* – компетенції, що включають систему фундаментальних знань класичних наук, соціально-економічних законів та теорій, сутності, структури і тенденцій розвитку економічних систем; методів економічного аналізу господарських процесів на мікро- та макrorівнях, методів прийняття рішень; операційних знань, умінь та навичок щодо виконання функціональних обов'язків. Система знань нормативної та правової бази, галузевих стандартів. Розвиненість умінь застосування цих знань на практиці.
- *Інформаційна компетентність* – компетенції, що містять систему знань та вмінь за допомогою наявних засобів інформаційних технологій самостійно проводити пошук, аналіз, відбір, обробку та передачу необхідної інформації.
- *Управлінська компетентність* – сукупність компетенцій, що включають систему знань основ теорії управління; розвиненість умінь планування, формування цілей та завдань діяльності, організації діяльності, аналізу результатів діяльності, виокремлення та формулювання проблемних аспектів професійної діяльності, впровадження прогресивних форм і методів професійної діяльності.
- *Пізнавальна компетентність* – інформаційні компетенції, які відображають систему знань та вмінь пізнавальної діяльності; розвиненість умінь цілепокладання, самостійної навчально-пізнавальної діяльності, самооцінки. Система вмінь створення, опанування і використання інновацій у професійній діяльності.
- *Комунікативна компетентність* – система знань та умінь взаємодії з оточуючими

людьми, розвиненість умінь професійного спілкування та роботи в групі.

Безумовно, розглянуті нами вище підходи не вичерпують всю розмаїтість варіантів визначення змістовних і структурних компонентів професійної компетентності майбутнього економіста.

Після теоретичного аналізу поняття «професійна компетентність» та визначення компонентного складу професійної компетентності економістів перейдемо до теоретичного обґрунтування поняття «формування професійної компетентності». Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що визначення поняття «формування професійної компетентності» та його психолого-педагогічне обґрунтування не є достатнім та потребує подальшої розробки сутності.

Оскільки професійна компетентність передбачає стійку здатність виконувати певний вид діяльності, доцільно охарактеризувати її з точки зору діяльнісного підходу. В цьому контексті професійна компетентність може розумітися як один із структурних компонентів професійної готовності до конкретного виду діяльності [16]. Діяльнісний підхід в педагогіці було теоретично розроблено й практично обґрунтовано Б.Г. Афанасьєвим, А.Л. Леонтьєвим, Б.Ф. Ломовим, С.Л. Рубінштейном, Б.М. Тепловим та ін. науковцями. Діяльність – форма активного відношення людини до навколишнього світу, мотиваційна сукупність закономірно пов'язаних між собою поведінкових актів і послідовно чинених дій та операцій, спрямованих на виконання певних завдань, на досягнення тих або інших соціально значимих цілей.

Формування професійної компетентності відбувається в процесі особливого виду діяльності студентів – навчально-пізнавальної. Внутрішніми стимулами та складовими діяльності виступають потреби, мотиви, інтереси, воля, емоції, переконання. До зовнішніх складових діяльності можна віднести мету, об'єкт, засоби [17]. Усі складові існують як зв'язне ціле, діалектично пов'язані одне з одним.

З огляду на це, формування професійної компетентності майбутніх економістів базується на взаємодії внутрішніх та зовнішніх факторів. До основних внутрішніх факторів дослідники відносять: мотиваційну, операційно-інформаційну, емоційну та вольову сфери особистості. До зовнішніх – підходи до формування змісту навчального матеріалу, реалізація певних освітніх технологій та методів, засобів і форм навчання. Таким чином, формування професійної компетентності майбутніх економістів залежить від того, наскільки ефективно організація навчального процесу впливає на основні сфери особистості. В зв'язку з цим зростає роль викладача як організатора та координатора управління процесом формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Для визначення поняття «формування професійної компетентності» важливим є врахування структури навчального процесу та наявності у ній двох процесів: навчання (діяльність студентів) та викладання (діяльність викладача) [18, с. 118]. Педагогічна взаємодія викладача та студентів, у результаті якої здійснюється формування професійної компетентності майбутніх фахівців, відбувається через сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів: мети, змісту, засобів, форм та методів навчання.

Таким чином, можемо стверджувати, що *формування професійної компетентності* є процесом, який спрямований на посилену спільну діяльність викладача та студентів у процесі професійного навчання, використання удосконалених змісту, методів, засобів та форм навчання, які направлені на формування комплексу ключових компетенцій для даного виду діяльності та професійної компетентності як інтегральної риси особистості.

Професійна компетентність майбутнього економіста є поняттям багатограним та, разом з тим, у системі освіти піддається виміру. Питання визначення рівнів розвитку (сформованості) особистісних властивостей та якостей завжди привертало увагу педагогів та психологів (Л.І. Божович, Г.І. Щукіна, А.Н. Леонтьєв та ін.). Під розвитком розуміється стійка послідовність змін якісних станів системи, пов'язана з переходом до нового рівня цілісності зі збереженням їх еволюційних можливостей. Саме ці якісні зміни в розвитку й спричиняють існування рівнів, кожний з яких має свої власні елементи (В.С. Ільїн, Н.К. Сергєєв, В.В. Серіков, В.І. Свідерський, В.І. Столярів).

Існують різні підходи до характеристики рівнів сформованості компетентності та компетенцій і критеріїв їх визначення. Н.А. Банько виділяє інтуїтивний (низький), нормативний (середній), активний (високий) та креативний (найвищий) рівні сформованості професійної компетентності [19], Г.О. Ковальчук – понятійний (фактолого-гічний), репродуктивний, алгоритмічно-дійовий (умовно-професійний) та творчий (професійний) рівні [1].

В.А. Поляков виділяє чотири рівні професійної компетентності, пройшовши через які фахівець дійсно вважається готовим до своєї професійної діяльності [20]:

- Неусвідомлена некомпетентність – фахівець не уміє справлятися з виконанням професійних завдань, але не розуміє цього. Йому здається, що ніяких складностей і проблем немає й він прекрасно впорається зі справою.
- Усвідомлена некомпетентність – фахівець починає розуміти, що його попередні дії виконувалися без належної компетенції. Формується потреба у навчанні, в освоєнні більш сучасних технологій.
- Усвідомлена компетентність – фахівець намагається діяти відповідно до правил, але йому

доводиться замислюватися над своїми діями, звернути їх з рекомендованою технологією.

- Неусвідомлена компетентність – регулярна практика правильних дій виводить фахівця на той рівень професіоналізму, коли вже не потрібно замислюватися над окремими операціями і їхньою послідовністю. Багато дій виконуються «автоматично» та правильно.

Важливими в контексті проблеми нашого дослідження є окреслені зарубіжними вченими рівні формування компетенцій під час навчання у вищому навчальному закладі, визначені в європейських країнах [21]. Аналіз теоретичних досліджень свідчить про те, що визначення критеріїв сформованості професійної компетентності автори здійснюють без обґрунтування основи, підстав саме такого підходу. Слід пам'ятати, що професійна компетентність – поняття широке та багатоаспектне. Як інтегральна риса особистості професійна компетентність перебуває у стані постійної зміни, що також ускладнює її характеристику.

В процесі формування професійної компетентності майбутнього фахівця можна виділити наступні сфери особистості викладача та студента, у яких відбувається первинний контакт: мотиваційно-ціннісна, операційно-когнітивна, емоційна та вольова. Врахування взаємодії «викладач – студент» дає можливість представити внутрішню структуру процесу формування професійної компетентності майбутнього фахівця так: потреби, мотиви, переконання, інтерес, воля, сприйняття, мова, невербальні системи. Таке представлення дає змогу більш конкретно говорити про критерії сформованості професійної компетентності.

Ми вважаємо, що для визначення рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів доцільно робити аналіз показників:

- *в операційно-когнітивній сфері*: розумова активність, самостійність, критичність мислення, сформованість пізнавальних та професійних умінь, тощо;
- *мотиваційно-ціннісній сфері*: емоційні прояви студентів у процесі професійного навчання, ціннісні орієнтири, мотивація;
- *вольовій сфері*: вольове напруження, зосередженість уваги, поведінка при труднощах, прагнення до завершеності професійних дій, тощо.

Даний підхід до визначення показників сформованості професійної компетентності, опираючись на зроблений вище теоретичний аналіз, дає можливість визначити такі рівні професійної компетентності економіста:

- Низький рівень, *репродуктивний* – фахівець уміє застосовувати теоретичні знання для вирішення «найпростіших» або «елементарних» професійних завдань. Виявляється у репродуктивній діяльності, коли досвід професійної діяльності накопичується через досвід іншого. Майбутній фахівець позитивно ставиться до тих за-

вданий, які він виконує, хоч це іноді вимагає переборювання небажання. В такій діяльності мета, завдання, засоби діяльності запропоновані, але сама особа виявляє енергійність, наполегливість, що і забезпечує інтенсивність діяльності. Все це дає змогу говорити про старанність, добросовісність. На репродуктивному рівні сформованості професійної компетентності виконання завдань може бути мотивованим та не мотивованим – зовнішнім.

- Середній рівень, *реконструктивний* – фахівець уміє застосовувати теоретичні знання при вирішенні стандартних професійних завдань (або іншими словами використовує вміння, сформовані при рішенні професійних завдань репродуктивного рівня в вирішенні завдань реконструктивного рівня, коли відомий метод вирішення і т.п.). Передбачає значно більшу самостійність при виконанні завдань. Припускає не лише копіювання виконання того, що запропоновано, а й вибір засобів діяльності, використання відомих знань, прийомів дій і в інших ситуаціях. На цьому рівні потрібно сформулювати завдання та самому знайти засоби його виконання.
- Високий рівень, *творчий* – фахівець уміє застосовувати теоретичні знання при вирішенні «нестандартних» професійних завдань (завдань, для яких немає стандартного методу вирішення або завдань, вирішення яких не може бути послідовністю; завдань репродуктивного або реконструктивного рівнів, для вирішення яких, можливо, потрібен елемент евристики). Є найвищим рівнем професійної компетентності, оскільки і саме завдання може ставитися

майбутнім фахівцем, а шляхи його розв'язання обираються оригінальні. Показниками творчого рівня є інтерес, ініціатива, активність, самостійність у визначенні мети, завдань, засобів розв'язання, характер діяльності (новизна, своєрідність, ламання традицій та ін.), оптимальність діяльності (скорочення кількості дій, операцій).

При цьому формування професійної компетентності фахівця відбувається через вирішення професійно орієнтованих навчальних завдань із досліджуваної предметної області на базі компетентностей кожного рівня за допомогою технології перетворення теоретичних знань у конкретні уміння. Визначення рівнів дає змогу уявити ідеал професійно компетентної особистості: всебічний, тривалий характер активності у всіх видах професійної діяльності, позитивна мотивація, прагнення до творчої діяльності.

В цілому розв'язання завдання формування професійної компетентності майбутніх фахівців можливе шляхом ціленаправленого педагогічного управління оптимізацією навчального процесу, докорінного змінення технології отримання нового знання та становлення майбутнього економіста на базі використання інноваційних освітніх технологій.

Науково-методичне забезпечення професійного навчання не встигає за швидким розвитком інформаційних технологій у сфері економічної діяльності та освіти, що вимагає модернізації професійної підготовки економістів. Потребує подальшого дослідження виявлення факторів та умов формування професійної компетентності економістів засобами мережевих технологій, що базуються на впровадженні в професійну освіту економістів дистанційного навчання на базі новітніх інформаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті: Навч. Посіб. – Вид. 2-ге, доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 298 с.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
3. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
4. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: Современное слово, 2005. – 720 с.
5. Морева, Н.А. Педагогика среднего профессионального образования: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / Н.А. Морева. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 272 с.
6. Дубчак О., Покладова В., Стефаненко Н. Психологічні умови формування «гнучкої» особистості // Нові напрямки творчого розвитку особистості школяра. Матеріали доповідей та повідомлень науково-практичної конференції. – К., 2004. – С. 20-21.
7. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення // Управління освітою. – 2004. – № 2. – С. 6-9.
8. Баловсяк Н.В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки / Автореферат дис. ... канд. наук. 13.00.04, Київ, 2006. – 27 с.
9. Батышев С.Я. Энциклопедия профессионального образования. Т. 2. – М.: РАОАПО, 1998. – 440 с.
10. Оскарссон Б. Базовые навыки как обязательный компонент высококачественного профессионального образования // Оценка качества профессионального образования. Доклад 5 / Под общ. ред. В.И. Байденко, Дж. Ван Зантворта. – М.: Европейский фонд подготовки кадров, 2001. – 218 с.
11. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 55-60.
12. Горобець С.М. Теоретичні моделі компетенцій майбутніх економістів. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (25). – 2005. – С. 156-158.
13. Кірей К.О. Формування професійних знань майбутніх фахівців економічного профілю засобами мультимедіа / Автореферат дис. канд наук. 13.00.04, Вінниця, 2008. – 20 с.
14. www.kdtu.kr.ua/miek/ek/okx_mag.doc. Збірник нормативних документів МОН України.
15. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 1995. – 512 с.
16. Маркова А.К. Психологические проблемы повышения квалификации // Педагогика. – 1992. – № 9-10. – С. 65-67.

17. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – С. 210.
18. Бондарчук Е.И., Бондарчук Л.И. Основы психологии и педагогики: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999. – 168 с.
19. Н.А. Банько. Формирование профессионально-педагогической компетентности как компонента профессиональной подготовки менеджеров: Монография / ВолгГТУ. – Волгоград, 2004. – 75 с.
20. Поляков В.А., Сасова И.А. Непрерывное экономическое образование молодежи // Педагогика, 1994. – № 4. – С. 19-26.
21. Горобець С.А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста. ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (31). – 2007. – С. 106-109.

Рецензенти: д.пед.н., професор Сисоєва С.О.,
д.пед.н., доцент Гришкова Р.О.

© Болюбаш Н.М., 2009

Стаття надійшла до редакції 20.05.2009 р.